

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan “Atamın dostları” kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkətində, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Bu köhnə siyasətçinin, əlli ilədən bəri fikir və siyasəti bir arada yürüdən insanın yazı üslubunun birdən-birə dəyişməsinin səbəbi nə idi? Mətbuat azadlığının, ifadə azadlığının, hətta kütlələri hər cür hərəkətlərə təhrik etmə azadlığının hökm sürdüyü bir zamanda üslubunun birdən-birə bu qədər dəyişik şəkllə düşməsinə, incəlik və zərifliyini itirməsini necə izah etmək olardı? Əcəba, yeni iqtidarın alışdığı rahatlığı pozmasının acısı içində, ixtiyarlaşdığına, iradəsinin əsəblərinə hökm edə bilməsinə görəmi rahatlığını pozanlara kin və nifrət dalğası onu bunca dərin-dən sarmışdı?

Səbəb nə olursa olsun, nəticə belə idi.

Atamın dostu indi iqtidarın üz-də olan bütün şəxslərinə qarşı savaşda əlinə düşən heç bir fürsəti, heç bir imkanı qaçırmadan hücum keçmişdi.

Burada tarixi bir bənzərliyə diqqəti çəkmək istərdim.

Şübhəsiz, atamın dostu böyük təcrübə sahibi idi. Qəhrəmanlarından olduğu Məşrutə inqilabı elan edildiyi zaman hər cür təzyiqlərdən qurtulmuş mətbuatın yaratdığı həyəcanlı anarxiyanı, 31 mart üsyanını yaxşı xatırlayırdı. Üsyan nəticəsində hürriyyət savaşını üçün dağlara çəkilmis insanların, öz dostlarının, firqəsinin artıq bu dəfə iqtidar kimi qəzetlərə təzyiq göstərmək təşəbbüslərini, getdikcə şiddətlənən qadağaların bir-birini əvəz etməsini, İttihad və Tərəqqinin xalq arasındakı nüfuzunu ilk növbədə belə məsələlərlə bağlı itirdiyini çox yaxşı başa düşürdü.

Milli Mücadilədən sonra Qazinin dili ilə “mətbuat azadlığını yenə mətbuat azadlığı quracaq” deyərək ən geniş qələm hürriyyətini qəbul edən yeni rejim də eyni hava və eyni mənzərə qarşısında qalmışdı. Nəticədə o da fikir azadlığını boğmaq, məmləkəti yeni 31 mart hadisəsindən qorumaq üçün təqib və təzyiqləri genişləndirmək yolunu tutmuşdu. Atamın dostu tarixin özünü təkrarı zamanı Məşrutə dövrünün bəzi qəzetçilərinin oynadıqları təhrikəci rolu birincilər sırasında, ən fəal ifa edənlərdən biri oldu. Nəticə də aşağı-yuxarı eyni şəkildə üzə çıxdı:

Bir zamanlar özünün və partiyasının qəzetlərə qarşı yürütdüyü təzyiq siyasətini bu dəfə də yeni iqtidar ona və qəzetlərə münasibətdə eyni şiddətlə həyata keçirdi. Atatürkün ölümündən sonra atamın dostu yenidən, həyatında ikinci dəfə iqtidar adamı olmuşdu. O halda, deməli, əvvəlki rolunu tərsinə oynayacaq, mətbuat azadlığının əleyhinə çıxacaqdı.

İttihad və Tərəqqi illərində qəzetini başqasına satmışdı. Bir kənara çəkilməmişdi, mətbuat azadlığına qoyulan qadağalara qarşı qələmi ilə mübarizə etməmişdi. Əslində susması elə iqtidarın fəaliyyətini bəyənməsi anlamına gəlirdi. Atatürkün ölümündən sonra isə iqtidarın mətbuat və jurnalistlər üçün qurduğu planları - fəvqəladə vəziyyət tətbiqi ilə qəzetlərin bağlanmasıdan tutmuş, qəzetçilərin təqib və həbsinə qədər hər addımı qələmi ilə müdafiə etməkdən çəkinmədi.

1950-ci il seçimləri atamın dostuna müxalif qəzet redaktoru cübbəsini təkrar geyindirər-geyindirməz, milli zəfərdən sonrakı roluna indi bəlkə də daha böyük həyəcan, daha böyük həvəslə döndü. Fəqət artıq qocalmışdı, əsəblərinə hakim deyildi, yazıları söyüşlərlə, təhqirlərlə dolub-daşırdı.

1954-cü il seçimləri onu Məclisdən də uzaqlaşdırdı. Bu, atamın dostu üçün mənəvi olduğu qədər də maddi sarsıntı idi. Millət gerçək seçimdə onun namizədliyinə səs verməmişdi. Halbuki, xalqın gözündə qəhrəman sayıldığını zənn edirdi. İndiyə qədər vətəndaş cəsarətinin bir rəmzi, heykəli kimi bütəldirilən insan hansı səbəblər üzündən yenə də bir heykəl kimi yıxılıb parçalana bilirdi?

Bu mənəvi acılarla yanaşı, maddi sıxıntılar da özünü göstərirdi.

Atamın dostu ömrünün hər çağında yaxşı yaşayışın, lüks həyatın aşiqi kimi tanınmışdı. Amma buna heç zaman hansısa başqa yollarla nail olmamışdı. Yazılarının, məmurluq fəaliyyətinin, kitablarının gətirdiyi qazandıdan özgə gəliri yox idi. Bu mənada bezsə də, yorulsa da, xəstələnsə də yazmaq, durmadan yazmaq məcburiyyətində idi.

Artıq səksən yaşına tam yaxınlaşdığı vaxtda girdabına düşdüyü maddi, mənəvi acıları az da olsa sakitləşdirə biləcək mələk - mərhum oğlunun xanımı həmişəki kimi yenə yanında idi. Elə isə onun şəfqətli əlləri, insana rahatlıq və təsəlli verən baxışları altında qürur və cəsarətindən heç bir şey qeyb etmədən mübarizəsinə davam edə bilirdi - həm də iztirabların, acıların daha da kəskinləşdirdiyi qorxunc bir kin və hiddətlə!

Atamın dostu, günlərin birində, dünyanın hər məmləkətində, hər məhkəmədən ala biləcəyi haqlı bir məhkumiyyətlə həbsə girdi. Həyatının son dəmində yalnız hisslərinə məğlub olmanın ortaya çıxardığı bir nəticə onun ruhunda nələr yaratdı - bunu kimsə bilmir! Sadəcə, sevanlər də, sevməyənlər də, qələminin ən acı iynələrinə hədəf olanlar da, olmayanlar da başına gələn müsibətdən üzüldülər. Yaşı və xəstəliyi əfvə düşməsinə imkan verirdi. Dərğınlıq və qırğınlıqları ilə yerin yeddi qatına gömməkdən çəkinmədiyi bir qisim insanlar, hiddət və kinləri ilə ən insafsız hücumlara hədəf seçdiyi iqtidar rəhbərləri əfvi üçün edilən müraciətlərə laqeyd yanaşmadılar. Tezliklə həbsdən çıxdı.

Fəqət, heyhat! Əfvdən sonra şəxsiyyətlərinə toxunduğu üçün məhkum olduğu insanların zi-yarətinə getdiyi, yardımlarına görə minnətdarlığını bildirdiyi zaman

verdiyi vədlərə, dediyi sözlərə rəğmən, aradan az müddət keçəndən sonra onlara əvvəlkilərdən də min dəfə acı, min dəfə ağır yazılarla “təşəkkür etdi!” Onun dözülməz iftirlərlə dolu məqalələri qarşısında bir neçə ay bundan əvvəl əfvi üçün ağır açanların yalnız yeganə təsəllisi vardı: bu da insanlıq vəzifələrini yerinə yetirmələri ilə bağlı inanc idi!

Həbsdən çıxandan az sonra son xəstəliyi onu bir daha ayağa qalxmamaq üzrə yatağa saldı. Bir gecəyarısı isə təbiətinin bütün təzadlarına, qüruruna, mənəm-mənəmlik iddialarına baxmayaraq, son əlli ilin ən böyük türk qəzetçisi olmaq imtiyazını heç zaman əldən verməyən bu insan həyata gözlərini əbədilik yumdu.

Atamın dostları

Doktorluq və siyasət

Həm siyasi, həm də elmi şöhrəti hər tərəfə yayılan nadir insanlardan idi. Nuruosmaniyyədəki' evi və müalicəxanası ilə İttihad və Tərəqqi Partiyasının qırmızı köşkü arasındakı məsafə o qədər də çox deyildi. Xəstələrinin yanından asanlıqla partiya ümumi məclisinin toplantılarına gəlir, iclas qurtarandan sonra isə yenə eyni asanlıqla xəstələrin yanına dönürdü. Sərtliyə, qətiyyətlə varan ciddiyyəti məslək dostları, firqə yoldaşları ilə bir sırada firqə üzvlərinə də eyni təsiri göstərirdi. Dövrünün tanınmış göz həkimlərindən olan bu məşhur şəxsiyyət hafizəmin ən dərin qatlarında Ömər Naci, Ziya Göyöl, Hüseynzadə Əli bəy, Yusif Akçura, Cəlal Sahir kimi atamla bərabər xatırladığım insanlar arasındadır. Yuvarlaq ağ sifətindəki ucları yuxarı burulmuş biglərinin yaratdığı bir az özündən razılıq təsirini, içəridən gülən, şəfqətli, xəlif istehzalarla dolu gözləri həmin andaca yox edirdi. Atamın ailəliklə yaxın münasibət saxladığımız çox istəklı dostlarından idi. Evinin pəncərələrindən ağımsov qumaşdan pərdələr asılmış tutumlu, ağır əşyalarla dolu otaqlarında atamla ev sahibinin, anamla ikinci arvadının - gənc xanımının söhbətləri xəlif pıçltı kimi qulaqlarımda səslənməkdədir. Atam da, doktor da ətrafda cərəyan edən hadisələrdən narazı, şikayətçi idilər, bəzi sui-istifadə hallarından, özbaşınalıqdan, dərəbəylikdən danışırdılar. Söhbət qızısqıdca doktorun səsi yüksəlir, sözləri daha təhdidədiçi xarakter alırdı. Bir neçə gün sonra onun Tələt Paşa, doktor Nazim bəy və Ənvər Paşa ilə münaqişələri günün ən çox müzakirə olunan, ən çox yayılmış söhbətlərindən, dedi-qodularına çevrilirdi.

İttihad və Tərəqqi iqtidarından heç bir şey istəmədi. Dövlətdə ən yüksək vəzifəsi vur-tut səhiyyə Baş müdirliyi oldu. Bununla yanaşı öz ailəsinin və hər iki xanımının ailələrinin qədim, əsil-nəcəbətlı kökləri ona bütün başqa üstünlükləri ilə birlikdə paşalıq ünvanı da qazandırmışdı. Qazancı vur-tut bu qədər idi! Halbuki dövrün diktatorları onu susdurmaq, səsinı kəsmək üçün çox şeylərdən keçməyə hazır idilər. Lakin o, yola gəlmək üçün göndərilən təkliflərin hamısından qətiyyətlə boyun qaçırdı. Bu yolla da başqalarını istədiyi şəkildə tənqid etmək səlahiyyətini özündə saxladı. Partiyasını, partiya başçıları, onların fəaliyyətini müxtəlif səbəblər üzündən tənqid atəsinə tutması İttihad və Tərəqqi əleyhdarlarının doktordan yararlanmaq ümidlərini birdəfəlik puça çıxarmışdı. Çünki son günə qədər partiyasının tərkibində qalmaq qərarını hələ onun üzvləri sırasına daxil olduğu ilk günlərdə vermişdi. Artıq heç bir qüvvə onu qərarından döndərə bilməzdi.

Partiyanın rəhbərləri kimi, əleyhdarları da bu həqiqəti yaxşı bildiklərindən kəskin tənqidləri qarşısında söz söyləməkdən çəkinirdilər.

Barısq dövründə ingilislər tərəfindən yaxalanıb Maltaya sürgün edilməsi, həyatında həqiqətdən faciəyə çevrildi. Bir göz qırpmında evini üzvləri-gözləri rəng-rəng, paltarları rəng-rəng olan Afrika meşələrindən gəlmiş əsgərlər zəbt etdilər, onu yatağından qaldırdılar, əyin-başını geyməyə imkan vermədən elə gecə paltarındaca döyüb-söyərək avtomobilə atdılar. Maşın sürətlə limana yarı aldı. Gəmilərdən biri paşa göyər-təyə çıxarılan kimi hərəkətə başladı. Doktorun belə insanlıqdan uzaq şəkildə tutulub sürgünə göndərilməsi İttihad və Tərəqqi düşmənlərinin son dərəcə ciddi, sərt ittihaççıdan nə qədər çəkindiklərini göstərirdi.

Malta əsarəti İttihad və Tərəqqi Partiyasının rəhbərləri üçün bir çox cəhətdən sınaq, məhək daşı oldu. Orada məmləkətin taleyini illərlə idarə etmiş insanlar sanki ilahi məhkəmə qarşısında dayanıbmuşlar kimi, ruhlarının ən gizli nöqtələrinə qədər soyundular. Və-fa, qədərşünaslıq, yoldaşlıq, həqiqi vətənpərvərlik, eqoizm, laqeydlik, hakimi-mütləqlik, qürur – xülasə, insan ruhunun mayasını təşkil edən bütün bu xüsusiyyətlər orada tam aydınlığı ilə üzə çıxdı. Yenə Malta əsarəti zamanı bir millətin başında dayananlarla millətin fərdləri, özü arasındakı bəzi təzadlar, mənəviyyət və əxlaq anlayışlarındakı fərqlər əyani nümunələrlə aşkar olundu.

Məsələn, canı və ruhu ilə türk millətinə qətiyyətlə bağlı olmayan, lakin illərlə onun üzərində ağalıq edən, ən yüksək vəzifələr tutan bir nəfər, təbii ki, türk millətinin sayəsində əldə etdiyi var-dövlətin nemətlərini həbsxana dəhlizlərində belə bol-bol dadmaqdan çəkinmirdi. Pulla gətirdiyi ən ləziz xörəkləri, ən nadir meyvələri ingilislərin verdikləri on illərdən qalıb iylənmiş konservlərlə kifayətlənməli olan əksər yoldaşlarının gözləri qarşısında böyük iştah ilə yeyər, kiçikcik gözlərini qırparaq “Pulu verən tütəyi çalar” - deyər qarşısındakıları uca səslə ələ salmaqdan çəkinməzdi.

¹ Nuruosmaniyyə - İstanbul Avropa hissəsində, Fatihdə tarixi məhəllə.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor